

## <1890-ական թվականներ>

<1>

### ԳՐԱԳԻՐ ՄՈՒՋԱՆ

Սեկրետարն եկավ — դե փախի՛ր, Մուզա,  
Թե չէ որ [այստեղ] տեսնի, կըխոսա.

- [Բայց տերտերներ կան դռանը կանգնած,  
Դու չես ուզում տեսնել նրանց,  
5 (Ինչպես նրանք էն օրը քեզ  
Ծաղրեցին [քեզ ու իր] համար —  
Էլ չեն ուզում տեսնել իրար)

---

Վերնագրի նախնական տարբերակը՝ «Գրագիր-պոետ Մուզան»:  
**Վերնագրի դիմաց՝**

«Հետո

Տիրացու Մուզան».

**1-2 տողերի դիմաց՝**

«Վերջում — թեև մենք այսքան ենք առնում քահանա շինելու համար  
— բայց քեզ ձրի կըշինենք — եկ դարձիր տերտեր — և ապա՝ «Տիրացու  
Մուսան»:

1 Սեկրետարն եկավ — օ՛, փախի՛ր, Մուզա,

3 Բայց դռանը տերտերներ կան

**1-2 տողերի դիմաց, աջ լուսանցքում.**

[Օ՛,] հագիվ թե [այստեղ] ներս մտա, ընկեր,

Ճշմարիտ ամո՛թ, այս ո՛ւր ես ընկել,

Դուրսը կանգնած տերտերները

Այսպես ծաղրում են <...>

- Դե եկ այստեղ արխիվ մտիր,  
Մեր Կարապետն էլ է պոետ,—  
10 Բայց չէ, հոգիս, կացի՛ր, կացի՛ր,  
Այնտեղ գուցե կորչես անհետ,  
Շատ են գործերն խառնափնթոր.  
[Կամ] թե հանկարծ [չար մենտոր]  
Քեզ էլ կուտեն շար մենտոր,  
15 Ինչպես վեհի կոնդակները,  
Կամ թողի մեջ կըխեղդվես,  
Կամ թե խարփուխ կընկնես ցրտում...  
Ինչպես մեր խեղճ Կարապետը,  
Արի կողքիս ակոշկից թռիր,  
20 Այնտեղ ապակի չի լինում [երբեք],  
Բայց, չէ, չըլնի [թե] ոտդ կոտրես,  
Հետո մենակ ինչ անեմ ես —

---

8 Դե եկ այստեղ արխիվը մտիր,

12 Գործերը շատ են խառնափնթոր.

14-16 Քեզ էլ կուտեն — այն ինչպես որ

Վեհափառի կոնդակները,

Կամ թե խարփուխ կընկնես ցրտից...

8-16 **տողերի դիմաց, աջ լուսանցքում.**

Տեր Գարեգինն էն օրն ասաց,

Որ այդ սաստիկ տանջող ախտ է —

Դրանով բանաստեղծն այդ անբախտ է —

Ինքն էլ էր երբեմն պարապում բանաստեղծությամբ

(Մինչև անգամ տեր Կոստոն հիացել էր)

20 **տողերի դիմաց՝**

Միմիայն սարդի ոստայն

- Թե՛ դ ծալիր առժամանակ,  
Արի մտիր թղթերիս տակ —
- 25 Իսկ եթե կուզես,  
Սեկրետարին տես,  
Խոստացիր դու էլ  
Հրաման գրել...  
Դարձիր գրագիր,
- 30 Որ կարողանանք միասին լինել —  
Իսկ թե կուզես —  
Մի բան տուր մեզ,  
Տերտեր շինենք <...>  
Քնշ շատ է տխուր —
- 35 Շատ է նեղ —  
Սովորել ես հա՛ — թուշել վերևից  
Սարերի օդին — երկնքի հոտին —  
Եվ, այո՛, չես նայել վերևից.  
Արի նստիր — գրիր —

---

23 Թե՛ երգ հավաքիր միառժամանակ

28 Թղթերը գրել

**34-39 տողերի դիմաց, աջ լուսանցքում՝**

«16 մանեթ — 66 կոպեկ տարեկան, 10 մ. էլ պարգև, բայց չպետք է  
խոսաս բաներ

[Բայց ձեր] տանը պետք է խելոք լինես —

Թե չէ [այստեղից] հանկարծ դուրս կանեն քեզ —

[Նույնպես պետք է բանը չըխոսաս]

Ու կըգրես, որ ոչ մեկն էլ —

Չըհանդգնի քեզ ձեռք մեկնել —

## I հրաման

40 Ահա <2 անընթ.> պատրիարքը գրում է.

Այ հենց թեկուզ այս հրամանը —  
... Մենակ թողած յուր կնկանը,  
Եվ յուր մանրիկ որդիքն անճար,  
Բացակայեց օտար աշխարհ...

45 Արդ՝ սրբազան, ձեզ ենք դիմում,  
Ասում են ձեզ հանձնյալ թեմում,  
Մտե՛լ է մի ոռոսի ջաղաց...

Տասնևիննը տարի փախած —  
Ինքը կույր է, գլխին կեղծամ —

50 Կարճահասակ, վաթսուներեք ամ,  
Միրուքը սև ... մեծ քիթ ունի,  
Հիմա գուցե ընկած լինի.

Արդ՝ աղաչեմք, սրբազան հայր,  
Ղրկեք նրան ծննդավայր...»

55 Բայց հրամանը դեռ չըզրած,  
Գործակալի փեշը փոփռաց,

---

41 Այ հենց այս շրջաբերականը —

41-43 տողերի դիմաց՝

Թե հարմարեցին քաչալ ավաք,

Ջահել կնիկ, մանրիկ զավակ

Անօգնական, թողած անճար.

54-55 տողերի միջև՝

Եվ [մենք] արդ ահա մենք այսպես խիստ հրամայել գործակալին՝

Փութով գտնել այս քաչալին,

Եվ ուղարկել յուր հայրենիք

Առ յուր որդիք և առ կնիկ...

- եկավ կարդաց թղթերը,  
եվ հենց իսկույն եեթ պատասխանեց...  
— «...Շատ գուն գործեալ և ոչ գտաք  
60 Զհամարեցին քաշալ Աւաք,  
Զորմէ յայտնեմք խոնարհաբար  
Ոչ ճանաչեմք զայդպէս օտար...»  
Եվ դեռ ասում են, թե մեր Աստանում  
Արագ չեն ազգի գործերը գնում...  
65 Այս էլ ապա գրիր շուտով —  
«...Հրամայել ձեզ յոյժ փութով  
’ի կատարումն հրամանի սորին  
7 անցեալ ամսին  
Ստանալ զգինս շարականի  
70 Յայրույ մեռեալ տէր Անբանի...»
- 

- Ահա սակայն մի այլ խնդիր,  
Ես կըկարդամ, դու ականջ դիր.  
Արդարադատ և սուրբ ատյան  
Պատիվ ունեմ... տերտերն իմ տան,  
75 Որ մենակ ծեր հորս է թաղել,  
Ուզում է շատ օգուտ քաղել.  
Հիսուն ուրբիին չի ընդունում  
Եվ աղմուկ է գլխին հանում,  
Զի կամենում հաշիվ դրստել,

---

57 ա Եկավ կարդաց <...> հանեց

բ Եկավ կարդաց իսկույն եեթ

գ Եկավ կարդաց և հենց կոնսիստորում

65 [Ապա] Այս հրամանն էլ գրիր շուտով

66 Հրամանագրել ձեզ յոյժ փութով

80 Ասում է ինձ՝ թանկ է նստել

**Լուսանցքում կատարված հավելումներ.**

Որ ստացեալ էր շարական  
'Ի վիճակային ատենէդ  
Եւ մնացեալ էր պարտական  
Վաթսունուհինգ արծաթ մանեթ,

85 Որովհետեւ ոչ գիտէր նօտա  
'Ի լուսանցս գրեալ է սչօտա  
Ահա այսպես, «Մարտի մեկին  
Պետրոս քոթավի նոր մանուկին  
Մկրտեցի, չըգրեցի

90 Լուսագինը ջեբս դրեցի»:  
Իսկ [շարականն ամենեւին]  
Դարձել էր հին.  
Շատ տեղ ցխոտ, շատ տեղ ճղեալ,  
Բոլորովին խարաբ եղեալ

95 Եվ դարձել է հին.  
Արդ, սուրբ հայրեր,  
Այժմ սրբեր և տիրուհին [չեն]  
<2 անընթ.>  
[Լաց են լինում

100 Աղաչում են <1 անընթ.>]  
[Որքան նեղում եմ ու պահանջում] տանջում.  
Արդ — խնդրում եմ սուրբ ատյանին

---

88 Ահա այսպես, «Ամսի մեկին

92 Եվ շարականն խարաբ եղեալ

Բնչ անեմ այս տիրուհու հետ

[— Կտրի]

- 105 — Մերժել այրոց [խնդիրն] ու լացը,  
Կապել նորա կալահացը,  
Մինչ լրանա շարականի գինը,  
Այո, մենք այսպես խիստ ենք, անաչառ,  
[Մենք գործ ենք շինում] —
- 110 [Այստեղ հոգևոր ատյան է արդար —  
Մեզ համար չըկան ոչ <...> կին,  
Ոչ մանրիկ որբեր՝ արցունքն աչքերին,  
Մեզ համար միայն կա օրենք]:

<2>

### ԳՐԱԳԻՐ ՄՈՒՋԱՆ

Ո՛հ, ինչ տանջանքով ներս մտա, ընկեր,  
Ճշմարիտ ամոթ, այս ո՛ւր եմ ընկել,  
Դուրսը կանգնած տեր հայրերը  
Անտեղի ծիծաղեցին ինձ <...>

- 5 Նայիր, [նայիր] գլխի սև խոպոպին —  
Դա նման է միայն հոպոպին.

- Իսկ մեկն եկավ — թե իմ ծուխ դարձիր,  
Հազիվ մտա նախատինքով,  
Ծառան եկավ — շնորհավոր նոր տարի,  
10 Ութ ամիս է անցել —  
Թե չեք հասկանում — մի բան բաշխեցեք —

Բայց դու ինձ այն ասա —  
 Ո՞ր այստեղ եկար, անհանգիստ Մուսա,  
 Հիմա ինչ անեմ քեզ — երբ տերտերները գան.  
 15 Երբ սեկրետարը տեսնի —  
 Որտե՞ղ պահեմ քեզ <...>

<3>

Բայց դու ինչու հանկարծ այդպես  
 Գունատվեցիր ... վեր թռար —  
 Ո՞վ գիտի, դու հենց իմացար  
 Երկրաշարժի <...>  
 5 — Հանգիստ կացիր — տիրացուն է,  
 Քննություն է տալիս ներսը —  
 Շարական է ասում նոտով —  
 Բայց որովհետև տգետ էր,  
 Երկու շաբաթ ժամանակ տվին,  
 10 Որ պատրաստվի մի անտաշի մոտ,  
 Որ սովորի կրոն ու գիտություններ.  
 Մի՞թե սրանից դժվար <...>  
 Դու չես ճանաչում այն վարդապետին,  
 Որ մի բարձր դպրոց են կանչում,  
 15 Որ լինի աստվածաբան.  
 Ասում է՝ ես չըգիտեմ աստվածաբանություն>.  
 Երեք ամիս ժամանակ են տալիս —

---

8-9 Բայց որովհետև կրոն չըգիտեր,  
 Վեց օր ժամանակ տվին,



- Որ դառնա աստվածաբան են, և այլն —  
 — Էհ, հեր օխնած, մի զարմանար,  
 20 Վեց օրը տերտեր դառնալու համար  
 Դու փոքր միջոց մի համարիր:  
 Վեց օրում Աստված աշխարհք ստեղծեց —  
 [Ինչ կա. մի քանի <...>]  
 Յոթներորդն էլ ավել եղավ —  
 25 Նա մի տգետ [աղքատ] մարդ էր,  
 Միշտ ուզում էր դառնալ տերտեր,  
 Այդքան, հարկավ, բավական էր,  
 Բայց կան նաև քանի բաներ,  
 Որ <1 անընթ.> գիտելիքներ և նոր, և հին.  
 30 «Ուսմունք պատշաճ քահանային»:

---

19 — Էհ, հեր օխնած, ինչ ես զարմանում,

21 Միթե վեց օր քիչ ես համարում —

27 Բայց այդ տգիտությունը իհարկե բավական էր,

30 «Պատշաճ ուսմունք քահանային»

**<ՄԻ ԱՆՀԱՅՏ ՊՈԵՄԻ ՍԿԻԶՐԸ>**

*Ես վայր եմ իջնում Հայոց լեռներից  
Գալիս են ինձ հետ հովիվն ու հովեր,  
Ես ձայն եմ տալիս Հայոց դաշտերից,  
Լալիս են ինձ հետ գեղջուկն, իր ցավեր:*